

Kriz ve Pandemide Hemşirelik Hizmetleri Önerileri

Nursing Services Recommendations in Crisis and Pandemic

Taner BAYRAKTAROĞLU^{1,2} , Emine FİDAN¹

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Obezite ve Diyabet Uygulama ve Araştırma Merkezi, Zonguldak, Türkiye

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Dahili Tıp Bilimleri, İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları Bilim Dalı, Zonguldak, Türkiye

ORCID ID: Taner Bayraktaroğlu 0000-0003-3159-6663, Emine Fidan 0000-0002-9410-7700

Bu makaleye yapılacak atıf: Bayraktaroğlu T. ve Fidan E. Kriz ve Pandemide Hemşirelik Hizmetleri Önerileri. Med J West Black Sea. 2020;4(2):44-50.

Sorumlu Yazar

Emine Fidan

E-posta

eminefidan@beun.edu.tr

Geliş Tarihi

09.06.2020

Revizyon Tarihi

18.06.2020

Kabul Tarihi

03.07.2020

ÖZ

Koronavirüs Hastalığı-2019 ('Coronavirus Disease-2019'), kıtalar arası yüksek ivme ile yayılım gösterirken, özellikle hastaneler hastalığın tedavi sürecinde ve yayılımı konusunda en aktif rol oynayan alanlar hâline gelmiştir. Hemşireler, sağlık hizmetlerinin sunumunda ve toplum sağlığını etkilemede hayati bir role sahiptirler. Salgına karşı verilen savaşta ön saflarda yer almakta ve sağlık hizmeti sunumunda görevlerini uygulayıcı, yönetici, eğitici, araştırmacı ve profesyonel bir şekilde gerçekleştirmektedirler.

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ile diğer Bakanlıkların koordinasyonu ile pandemi mücadele eylem planları gerçekleştirilmektedir. Hastanelerde pandemi süresince uygulanan hemşirelik hizmetleri, Sağlık Bakanlığı genelgelerindeki öneriler dikkate alınarak yürütülmektedir. COVID-19 tanısı ya da şüphesi olan hastaların tetkik, tanı ve tedavi aşamalarında acil servis, klinikler ve yoğun bakım ünitelerinde görev yapan hemşirelerin ve yönetici hemşirelerin en güncel ve kanıta dayalı bilgilere ulaşması sağlanarak etkin ve kaliteli hemşirelik hizmeti sunumu hedeflenmelidir. Hemşirelerin deneyim, uygulama ve önerilerinin paylaşılması ile hastanelerin COVID-19 durumunu ve kaynak miktarını göz önünde bulundurması önemlidir. Bu süreçte, hastalara fayda getirecek doğru ve güvenli protokollerin kullanılması ve yaşama tutunmalarının sağlanması önem arz etmektedir.

Bu yazımızda, kriz durumlarında ve COVID-19 pandemisi sürecinde hastanelerde, hem hastaların ve ekibin korunmasını sağlayarak, etkin ve verimli hemşirelik hizmetleri olarak destek verilebilmesini, hem de COVID-19 durumunu ve kaynaklarını verimli ve dinamik bir şekilde ele alarak, hemşirelik hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amaçlı öneriler sunmaktayız.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, Pandemi, Hemşire, Hemşirelik Hizmetleri, Hastane

ABSTRACT

Coronavirus Disease-2019 ('Coronavirus Disease-2019', COVID-19) has been spreading with high acceleration in Asia, Europe and America continent, especially hospitals have become the most active points in the treatment and spread of the disease. Nurses, which have a vital role in the provision of health services and influencing public health, are at the forefront in the fight against the epidemic and perform their roles in health care as practitioners, managers, educators, researchers and professionals.

The fight against the pandemic action plans in coordination with the Ministry of Health and other Ministries in Turkey are carried out. The nursing services applied during the pandemic in hospitals

are carried out by considering the recommendations in the circulars of the Ministry of Health. Effective and high-quality nursing services should be targeted by ensuring that nurses and executive nurses working in emergency departments, clinics and intensive care units at the stage of examination, diagnosis and treatment of patients with COVID-19 diagnosis or suspicion are provided with the most up-to-date and evidence-based informations. It is important for nurses to take into account the COVID-19 status and the amount of resources, by sharing their experience, practice and recommendations. In this process, the introduction of good practices that will benefit patients and saving lives is of great importance.

Here, we present a review and suggestions to ensure that the system can be supported as nursing services by protecting patients and nursing teams in hospitals during the crisis such as COVID-19 pandemic, taking into account the status of COVID-19 and its resources rationally and dynamically and ensuring the sustainability of nursing services.

Key Words: COVID-19, Pandemic, Nurse, Nursing, Hospital

GİRİŞ

Hemşirelik hizmetlerinin, sağlık hizmetleri sunumunda ve toplum sağlığının sürdürülmesinde hayati rolleri vardır. İnsan sağlığının geliştirilmesi, korunması, hastalık durumunda iyileştirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini amaçlayan hemşirelerin üstlendikleri önemli rolleri bulunmaktadır. Bu roller arasında, hasta bakımı, hekim tarafından orderlenen tıbbî tedavinin uygulanması, güvenli ve sağlıklı bir ortam hazırlama, eğitim, danışmanlık, araştırma, yönetim, işbirliği yapma ve etkili iletişim sağlama en önemlilerindedir. Hemşirelik bakımı; mesleki eğitim ile sahip olunan bilgi, beceri ve karar verme kabiliyetlerinin kullanılarak, insanlara buldukları her ortamda ve doğum öncesi süreçten itibaren hayatın her evresinde meslek standartları ve etik ilkeler çerçevesinde sunulmaktadır (1).

Hemşireler, geçmişten günümüze eğitim, yönetim, araştırma ve uygulama alanlarında birçok değişim yaşamışlardır. Karşılaştıkları değişimler ve güçlükler ile her alanda etkili baş etmeleri gerekmiştir. Bu deneyimler sayesinde adaptasyon yeteneğinin önemini öğrenmişlerdir. Deneyimlerden, başarılarından ve hatalardan öğrendikleri ile geleceğin ihtiyaçlarına uyum sağlamış ve geliştirmişlerdir. Bunun ilk örneği, Florence Nightingale'in Kırım Savaşı'nda verdiği hizmetlerle büyük bir değişimi başlatmasıdır. Karşılaştığı zorluklar ile verdiği mücadele, hemşireliğin toplumdaki ve kendi içindeki algısını dönüştürmüştür. Son yıllarda yaşamımızı küresel olarak etkileyen sivil çatışmalar, göç sorunları, şiddet ve terör saldırıları, doğa afetleri ile pandemileri kapsayan olumsuz durumlar yaşanmaktadır (2). Özellikle, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan bölgesinde ilk olarak ortaya çıkan COVID-19 salgını, kısa süre içinde tüm dünyada ciddi bir halk sağlığı tehdidi oluşturmaya başladı. Hastalığın çok hızlı bir şekilde kıtalar arası yayılımı sonucu Dünya Sağlık Örgütü COVID-19 salgınına pandemi olarak tanımladı. Dünya genelinde tehlikenin boyutu, pandeminin yayılım hızı ve özellikle ek morbiditesi olan hastalarda

bildirilen yüksek mortalite oranları nedeniyle olağanüstü tedbirler alma konusunda tüm ulusları harekete geçirdi. COVID-19, kıtalar arası yüksek ivme ile yayılırken, Türkiye'de de ilk vakanın 11 Mart'ta tespit edildiği duyuruldu. Bu bağlamda, özellikle hastanelerin hastalığın tedavi ve yayılım sürecinde en önemli alanlar olmasına bağlı olarak, topluma yayılımın artmaması için bu alanlarda oldukça önemli tedbirlerin alınmasının zorunluluğu ortaya çıkmıştır (3,4).

Hastalığın ilk olarak Wuhan'da tespitinden itibaren T.C. Sağlık Bakanlığı, süreç yönetiminde diğer Bakanlıklarla koordinasyonla çok başarılı adımlar atmıştır. Bilim kurulunun oluşturulması, gerekli önlemlerin zamanında alınması, sosyal mesafenin korunması, transmisyon yolları, enfektivite süreci ve temel kişisel koruyucu önlemler konusunda toplum bilgilendirilmiştir. Görsel ve sosyal medya yaygın kullanılarak toplumun virüs konusunda farkındalığının artırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, hastanelerin tamamında olası en yoğun hasta senaryosu doğrultusunda eylem planları ve kriz masaları oluşturularak hazırlık ve eğitim programlarının yapılması ve sürekliliğin sağlanması öne çıkmıştır.

Sağlık hizmetlerinin sunumunda ve toplum sağlığını etkilemede hayati bir role sahip olan hemşireler, salgına karşı verilen savaşta ön saflarda yer almaktadır. Hemşireler hasta bakım sürecinde görevlerini uygulayıcı, yönetici, eğitici, araştırmacı ve profesyonel olarak gerçekleştirirler. Hemşirelik, özveri, sabır ve hoşgörüyü içinde barındıran ve diğer meslek gruplarında olduğu gibi toplumsal ihtiyaçlardan doğan ve insan hayatıyla birebir ilgilenen zor bir meslektir. Sağlığın korunması ile geliştirilmesinde çok önemli olduğunu ve gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylelikle sağlık sisteminin önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir.

COVID-19 pandemisi sürecinde yoğun bakım ve servis yatakları, mekanik ventilatörler, transfüzyon ürünleri ve kişisel koruyucu malzemeler gibi korunması ve sağlan-

ması gereken kritik kaynakların optimal kullanımı önemlidir. Ayrıca, hastane çalışanlarına ve enfekte olmayan hastalara viral maruziyeti en aza indirmek adına hayati öneme sahiptir. Bu yüzden ivedilikle harekete geçilmeli ve mevcut imkanlar ile hastaları ve ekibi güvence altına alarak, sisteme hemşirelik hizmetleri desteğinin verilmesi ve bu hizmetin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

KRİZ VE PANDEMİDE HEMŞİRELİK HİZMETLERİ

Dünya genelinde ve ülkemizde COVID-19 ile olağanüstü bir mücadele sürdürülmektedir. Bu mücadelede hemşireler, en ön safta görev yapan sağlık çalışanlarıdır. Pandemi süresince, sağlık kurumunun COVID-19 yükü ve eldeki kaynakları ile ilgili gerçekler doğrultusunda maksimum sağduyu ile hareket edilmelidir.

Hastanelerde, Hemşirelik Hizmetleri Müdürlüğü'nün de yer aldığı "Hastane Pandemi Yönetim Komiteleri" oluşturulmuş ve Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı COVID-19 rehberi kapsamında, süreç yakından takip edilerek kapsamlı eylem planları hazırlanmıştır (4,5). Bu doğrultuda, COVID-19 poliklinikleri, servisleri ve yoğun bakımları hızlıca belirlenerek, bu birimlerin hasta takip sürecine uygun hâle getirilmeleri önem kazanmıştır.

Hemşirelik uygulamalarında hedefe ulaşılmasında etkin ve verimli yönetim sağlayarak, değerli kaynakların sistematize edilmesi, hemşirelik hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi, değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve kayıt altına alınması görev, yetki ve sorumlulukları hemşirelik hizmetleri birimince yürütülmektedir. Kriz ve pandemi sürecinde acil durum planlamaları yapılarak öncelikler belirlenmeli ve tüm hemşirelik bakım algoritmaları gözden geçirilmelidir (5). Verilen hizmetin kalitesini artırmak ve kişiler arası güven duygusunu sağlamak açısından, hemşirelik hizmetlerinde iletişimin geliştirilmesi, bilgiler ile talimatların doğru ve kapsamlı aktarılması sağlanmalıdır. Hemşirelik sürecinde yer alan çalışanların maksimum seviyede doyum sağlayabilmesi adına uygun düzenlemeler yapılarak gerekli önlemler alınmalıdır (6). Gerekli tıbbi cihaz, sarf ve koruyucu malzeme tedariki sağlanmalı ve sağlık çalışanları başta olmak üzere tüm personele hastane yönetimi ve Hastane Enfeksiyon Kontrol Komitesi tarafından (HEKK) sürekli bilgilendirme ve eğitim toplantıları düzenlenmelidir (7).

Enfeksiyon Kontrol Hemşiresi, hastane enfeksiyonlarının kontrolü için anahtar özellik taşır. Bilimsel ilkeler ve hali hazırdaki yönetmelikler kapsamında, çalışan personel ve hastalar için tehlike oluşturan sağlık hizmetleri ile ilişkili enfeksiyonlara yönelik riskli durumları belirleyen, önleyen ve bu risklerin var olması halinde kontrolünü sağlayan

hastane enfeksiyon kontrol komitesi hemşireleri, bu sürece çok büyük destek sağlamaktadırlar (1).

Hemşirelik hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi, mesai saatleri haricinde ve resmi tatil günlerinde Gözetmen Hemşire aracılığıyla yürütülerek, verilen hizmetlerin etkin ve kaliteli sürdürülebilmesi sağlanmaktadır (1). Kriz ve pandemi sürecinde COVID-19 poliklinikleri, servisleri ve yoğun bakımlarında büyük bir özveriyle çalışan hemşirelerin hasta takip sürecini en güncel ve kanıta dayalı bilgiler eşliğinde yürütmeleri elzemdir.

COVID-19 Polikliniğinde Hemşirelik Hizmetleri

COVID-19 enfeksiyonundan korunmak ve bulaşmayı engellemek için enfeksiyon kontrol önlemlerinin muntazam olarak uygulanması çok önemlidir. Sağlık Bakanlığı genelgesi doğrultusunda her yataklı tedavi kurumlarında öncelikle COVID-19 polikliniğinde görevlendirilecek personeller (hekim, hemşire, sekreter, destek personeli ve benzeri) belirlenmelidir (8,9).

COVID-19 polikliniğine başvuran hastanın öncelikle, poliklinikte görevlendirilmiş olan hekim tarafından muayenesi yapılır ve sonrasında COVID-19 polikliniğinde görevli hemşire tarafından gerekli numuneleri ve vital bulguları alınır. İlgili hekimin değerlendirmesi neticesinde hasta için yatış kararı verilir ise ilgili COVID-19 servisi ya da yoğun bakım ünitesi bilgilendirilerek hasta COVID-19 personeli eşliğinde transfer edilmelidir. Hastadan numune ya da test örneği alınmışsa ilgili hemşire tarafından uygun bir şekilde ilgili laboratuvara gönderilmesi sağlanmalıdır (10).

Hastanelerde polikliniklere muayene için gelen hastalarda, COVID-19 hastalığından şüphe edildiği durumlarda hastalara hızlıca el hijyeni sağlatılmalı ve cerrahi maske takılmalıdır. Hastane Enfeksiyon Kontrol Komitesi'ne ve COVID-19 Polikliniğine haber verilerek, Enfeksiyon Kontrol Hemşiresi veya COVID-19 personeli gelinceye kadar hasta ve yakını buldukları alanda bekletilmelidir. Polikliniğe farklı hasta alınmamalı ve risk teşkil eden alanların Enfeksiyon Kontrol Hemşiresi denetiminde dezenfeksiyonu sağlandıktan sonra poliklinik hasta muayenesine açılmalıdır. Şüphe edilen hasta, COVID-19 personeliyle birlikte COVID-19 polikliniğine gönderilmeli ve transport sırasında temas ve damlacık önlemleri uygulanmalıdır (5,10).

Hastanın, evde izolasyonunun uygun görülmesi durumunda, İl Sağlık Müdürlüğüne bilgi verilmelidir. Hasta ve yakınına damlacık önlemleri hakkında bilgilendirme yapılarak eve gönderilmelidir.

COVID-19 Yataklı Servislerinde Hemşirelik Hizmetleri

Hemşireler, her ortamda bireyin, ailenin ve toplumun hemşirelik uygulamalarıyla karşılanabilecek sağlığa dair ihtiyaç durumlarını tespit ederler. Hemşirelik tanılama süreci kapsamında, tespit edilen her türlü ihtiyaç durumlarında hemşirelik bakımlarını kanıta dayalı bir şekilde planlar, uygular ve değerlendirirler. Ayrıca, uygulanan hemşirelik bakımının kalitesi ve sonuçları da değerlendirilir. Hastaya hemşirelik hizmetini sunarken, bu değerlendirme sonuçlarından faydalanarak gereken iyileştirmeleri yapar ve sonuçlarını ilgili birimlere iletir. Hekim tarafından order edilen tıbbî tedavileri, bilimsel esaslara dayanan sağlık bakım, tanı ve tedavi protokolleri kapsamında uygular. Tıbbî tanı ve tedavi uygulamalarının hasta üzerindeki sürecini takip eder, istenmeyen durumlar geliştiğinde gerekli kayıtları tutarak ilgili hekimi bilgilendirir ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlar.

Hemşirenin en temel görevi hasta bakımındır. Hemşire bu görevini, hasta merkezli çalışarak ve karar verme yeteneğini kullanarak yapar. Öncelikle hastanın ihtiyaç durumlarını tespit eder ve bu ihtiyaçları karşılamak için gereken girişimleri planlar ve yapar (11). Hemşirelerin, bağımsız rolleri arasında yer alan hasta bakımı, hemşirelik süreci üzerine temellenir. Hemşire, hastanın sağlıkla ilgili anamnezini alır ve ihtiyaçlarını tespit eder. Bu doğrultuda her hastaya özel kapsamlı bir bakım planı hazırlar, uygular ve sonuçlarını değerlendirir (12). Hastanın servise kabulü ile hasta ve yakınının servise oryantasyonunu sağlar. Kurumun benimsediği skorlama sistemleri ve skalaları uygulayarak hastayı değerlendirir. Bu zaman zarfında hastaların ve çalışanların güvenliği açısından gerekli önlemlerin alınmasını sağlar (1).

Kriz veya pandemi sürecinde, COVID-19 ünitelerine giriş ve çıkışlarda mutlaka el hijyeni sağlanmalıdır. Hasta odalarına girerken önlük, maske, bone, eldiven ve göz-lük/süperlik giyilmelidir (5,12). Hastalar bu ünitelerde mümkünse tek kişi, değilse en az 1- 1,5 metre mesafe olacak şekilde ayrılmış odalarda takip edilmelidir (4).

Tıbbi gereklilik yok ise refakatçi alınmayarak hasta yakınları bu konuda bilgilendirilmelidir. Refakatçi gerekli ise, tek kişi ile kısıtlanmalı ve refakatçi olarak kalacak kişinin COVID-19 açısından yüksek risk grubunda olmamasına özen gösterilmelidir. Refakatçi kalacak kişiye COVID-19 hastalığının bulaşma yolları ve "Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanımı" konusunda eğitimler verilmeli ve günlük olarak ateş ve diğer semptomlar açısından takipleri yapılmalıdır (13).

Hemşirelik hizmetlerinde, bilgi ve becerinin yanı sıra bakım aktivitelerinin önemli bir kısmını kişiler arası iletişimde etkili olma, yardım etme ve empati yapabilme becerisi oluşturur. Bu nedenle hemşirelikle ilgili eğitim, danışmanlık, araştırma faaliyetlerini yürüten hemşireler tarafından, hasta ve ailesine yönelik sağlığı korumak ve geliştirmek, doğru sağlık davranışı kazandırma ve geliştirme konularında planlı eğitimler düzenlenmelidir (1). Ayrıca, hastaların tedavi ve bakım süreçlerine aktif katılan hemşireler tarafından, taburculuk sürecinde de gerekli taburculuk eğitimleri (ilaç kullanımı, beslenme, hijyen vb.) verilerek hasta ve yakınının bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Taburcu olan hastaların evdeki izolasyon durumları, herhangi bir belirti ya da ateş yüksekliğinin gelişmemesi şartıyla, hastaneden taburcu oldukları gün itibarıyla 14. günün akabinde sonlandırılmaktadır. Bu kapsamda, evde izolasyonu gereken her hasta "Evde Hasta İzlemi" prosedürüne göre yönetilmeli (14) ve refakatçisinin de 14 gün süreyle evinde izolasyonu sağlanmalıdır (13).

Hastanelerde, COVID-19 tanısı almış 0-18 yaş arasındaki çocukların bakım ve tedavileri, Çocuk Servislerinde hekimlerle birlikte, alanında uzman ve branşlaşmış pediatri hemşireleri tarafından yürütülmektedir. Hemşirelik mesleğinin uzmanlık alanları arasında yer alan pediatri hemşireliği, çocuk ve aileyi hasta bakımının merkezine alır. Yeni doğan sürecinden itibaren ergenlik döneminin sonuna kadar olan tüm gelişim süreçlerini kapsar. Pediatri hemşiresi; çocukların, aile ve toplum içinde fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal yönden sağlıklı büyüyüp gelişmesi, hastalıklardan korunması, sağlığın azami düzeye çıkarılması, hastalandığında hasta çocuğun tedavi, bakım ve rehabilitasyonundan sorumlu kişidir (15). COVID-19 tanısı alan çocuk hastalarda da erişkinlerde olduğu gibi gerekli önlemler alınarak hemşirelik süreci yürütülmelidir (16).

COVID-19 Yoğun Bakım Ünitelerinde Hemşirelik Hizmetleri

Hastayla sürekli yakın temasta olunan ve yoğun çalışma temposunun olduğu yoğun bakım üniteleri, kritik hastaların bakıldığı, karmaşık yüksek teknolojiler ile donatılmış, insan gücü profili ve profesyonel kapasitesi açısından farklı ve çok özeldir. Burada yatan hastaların pek çoğu yatağa bağımlıdır. Solunum, kalp ve böbrek desteği sağlanmak üzere çeşitli makinelere bağlanmaktadır. Monitörizasyonla solunum, kalp ritmi, tansiyon ve oksijenizasyon açısından çok yakından izlem yapılmaktadır. Bu izlem yoğun bakım hekimleri ve hemşireleri tarafından 7 gün / 24 saat sürekli ve kesintisiz bir şekilde hasta başında gerçekleştirilmektedir. Yoğun bakım ünitelerinin

de tüm bakım girişimlerini sadece ve yalnızca hemşireler yapmaktadır. İşte tam da bu noktada yoğun bakım hemşirelerinin rolü çok büyük önem arz etmektedir. Yoğun bakım hemşiresi, karmaşık ve yaşamı riske eden problemleri olan hastaların tanınmasını yapan, hastaları sürekli takip eden, kaliteli ve ileri yoğun bakım girişimleri uygulayan, hasta ve yakınları ile terapötik ilişki kuran ve koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici girişimleri uygulayan kişidir (15). Yaşamı tehdit altındaki hastaların bakım ve tedavileri için anlık ve kritik kararların alındığı yoğun bakım ünitelerinde hizmet alanında uzman ve profesyonel hemşireler tarafından verilmektedir.

Pandemi sürecinde yoğun bakım ünitesinde yapılan hemşirelik hizmetleri aşağıda sıralanmıştır (15);

- Yoğun bakıma hastanın kabulünü sağlayarak ve kurumun benimsediği skorlama sistemleri ile skalaları uygulayarak hastayı değerlendirir.
- Hastaların monitörizasyonunu sağlayarak kardiyak ritim takibini yapar ve acil durum varlığında ilgili ekip ile bilgi alış verişini sağlar.
- Sıvı-elektrolit ve asit baz dengesine bağlı var olan ve gelişebilecek durumlar dikkate alınarak gerekli hasta bakımını planlar, uygular ve değerlendirir.
- Aspirasyon yapma, oksijen tedavisi uygulama, vücut pozisyonları ve genel vücut bakımı verme, postural drenaj yapma ve aseptik uygulamalar (sonda/kateter bakımı vb.) gibi temel girişimsel müdahalelere yönelik gerekli hemşirelik girişimlerini planlar, uygular ve değerlendirir.
- Bası yaraları, risk faktörleri ve prognoz üzerindeki etkilerini takip eder. Bası yarası oluşumunun önlenmesi için gerekli hemşirelik yaklaşımını sağlar ve yara oluşması durumunda etkin hemşirelik bakımı planlanarak gerekli uygulama ve değerlendirmeyi yapar.
- Hastaların beslenme durumlarını değerlendirir ve ihtiyaç hâlinde hemşirelik bakımını planlar ve uygular.
- Hasta güvenliğinin sağlanması ve yoğun bakım enfeksiyonlarının gelişiminin önlenmesi için gereken tedbirleri alır.
- Yoğun bakımda yatan hasta ve yakınlarına destek olarak, ihtiyaç durumlarına yönelik hemşirelik yaklaşımı sağlar.

COVID-19 Laboratuvar Hemşirelik Hizmetleri

Mikrobiyoloji Laboratuvarları hastanelerde, Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş SARS- CoV-2 tanı laboratuvarı olarak faaliyet gösterebilmektedir. Hemşireler,

hastalara ait kan, idrar, sıvı ve doku örneklerini almaya yardımcı olmaktadır. Örneklerin doğru, yeterli ve uygun bir şekilde alınması, toplanması ve zamanında yerine ulaştırılması sağlanmalıdır (15). Tüm numuneler güvenli ve uygun bir şekilde kapalı taşıma kaplarına konularak personel eşliğinde laboratuvar teknisyenine teslim edilmektedir.

COVID-19 Acil Servis Hemşirelik Hizmetleri

Hastaneler, COVID-19 pandemi sürecinde hem COVID-19 olası/kesin vakalarına hem de COVID-19 olmayan vakalara acil hizmeti vermeye devam etmektedir. Hemşireler acil servise başvuran tüm hastaların tanı ve tedavi sürecinde aktif rol almaktadırlar. Acil servise başvuran her hastanın üniteye kabulünü ve gereken monitörizasyonları (elektrokardiyografi, dakikalık solunum sayısı, oksijen satürasyonu, vücut ısısı, nabız dakika sayısı ve arteryel kan basıncı) yapar. Gerekli olan parametreler izlenerek değerlendirilmelidir. Sonuçları kaydedilerek normalden sapmalar hekime bildirilmelidir. Ayrıca hastaların hızlıca fiziksel değerlendirmesi yapılır, verileri değerlendirilir ve kayıt altına alınarak gerektiğinde hekime iletilir. Hemşireler, enfeksiyon kontrol önlemlerinin tamamına uyum göstererek hem kendilerini hem de hastaları korumaktadırlar. Bu dönemde, özellikle hastaların genel durumları değerlendirilerek triajının yapılması ve yatışı verilen hastaların yataklı kliniklere güvenli transferinin sağlanmasına eşlik etmektedirler (1).

COVID-19 Ameliyathane Hemşirelik Hizmetleri

Acil cerrahi gerektiren ve aktif semptomları olan hastalar için hastanelerde, COVID-19 pandemisi cerrahi triyaj önerileri dikkate alınarak cerrahi gereksinimleri karşılamak üzere ameliyathane hizmetleri sürdürülmektedir. Cerrahi işlem gerektiren temiz ve COVID-19 tanılı hastaların ameliyathane ünitesinde operasyonunun gerçekleştirilebilmesi için ayrı ayrı işlem odaları hazırlanarak, bu odalarda görev alacak hekim, hemşire, destek personelleri görevlendirilebilir. Ünitadaki tüm cerrahi girişim öncesi ve sonrası hazırlıklar enfeksiyon kontrol önlemlerinin tamamı uygulanarak yapılmalıdır. Preoperatif dönemde hastanın klinikten kabul edildiği ve postoperatif dönemde hastanın vital bulguların stabil hâle getirilerek kliniğe transport edildiği ayılma ünitesi, COVID-19 hastaları için ayrı olacak şekilde düzenlenmelidir. COVID-19 tanılı hastaların ameliyathaneye gelişi ve operasyon sonrası kliniğe transportu sırasında tüm enfeksiyon kontrol önlemlerine ayrıca özen gösterilmelidir. Hastaların geçişi için kullanılan tüm koridor ve alanların dezenfeksiyonu sağlanmalıdır (6, 17). Hemşireler hem kendilerinin hem de hastaların sağlığını koruyarak tüm cerrahi süreçte destek olmalıdır.

SONUÇ

Sağlık hizmetleri; hasta bakımı, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin uygulanmasını içermektedir. Sağlık ekibi; görev, sorumluluk, yetki ve farklı rolleri olan sağlık disiplini üyelerinin profesyonel ve sistematik işbirliği ile oluşturulmuştur. Sağlık veya hastalık halinde, kişilere ve topluma etkili ve kaliteli hizmet sunmayı amaçlamaktadır. COVID-19 pandemisi ve benzeri krizler sağlık sisteminin tamamında büyük değişikliklere yol açabilir.

Hemşireler tüm insani kaynakların korunması ve olası en kötü senaryo için hazırlıklı olmalıdır. Bu dinamik süreçte Sağlık Bakanlığınca uygulamaya konulan stratejik eylem planları, ülke genelinde hastalara en kaliteli sağlık hizmeti sunumunu sağlayacaktır.

Sağlık ekibi içerisinde yer alan hemşirenin sağlık sistemindeki rolü ve işlevi oldukça önemlidir. Hemşire, hasta bakım sürecinde rollerini uygulayıcı, yönetici, eğitici, araştırmacı ve profesyonel olarak gerçekleştirmelidir. Hemşirelik, sağlığın korunması ve geliştirilmesinde oldukça önemli bir meslektir. Sağlık sisteminin önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisidir (18). Kriz ve pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının korunması, yoğun bakım ve servis yatakları, mekanik ventilatörler, transfüzyon ürünleri ve kişisel koruyucu malzemeler vurgulanması gereken en önemli noktalardandır. Korunması ve sağlanması gereken kritik kaynakların optimal kullanımı, hastane çalışanlarına ve enfekte olmayan hastalara ekstra viral maruziyeti en aza indirmek adına hayati öneme sahiptir.

Sağlık çalışanları, hastaların sağlığını korumak ve hayatlarını kurtarmak için, kendi can güvenliğini göz ardı etmekten çekinmemektedir. COVID-19 ile mücadelede ön safta görev yapan hemşirelerin güvenliğinin sağlanması, ihtiyaçlarının giderilmesi ve desteklenmesi pandemi sürecinin etkin bir şekilde yönetiminin göstergesi olacaktır. Bu bağlamda, kriz ve pandemi sürecinde hemşirelerin karşılaşılabileceği riskleri en aza indirgeyebilmek için aşağıdaki uygulamalara dikkat edilmelidir:

- Hemşireler, eğitilmiş oldukları alanlarda görevlendirilmeli ve görevlendirilmeden önce kendilerine yeterli eğitim verilmelidir.
- Hemşirelik Hizmetleri yönetimi tarafından, yeni epidemiyolojik gelişmeler çerçevesinde sürekli revize edilen, çalışan risklerini azaltıcı önlemler alınmalıdır.
- Çalışanların, kişisel koruyucu malzeme ihtiyaçlarına ve tedarik edilmesine yönelik çalışmalar yapılmalı ve bu malzemelerin temininin devamlılığı sağlanmalıdır.
- Çalışanların hastalığa yakalanması durumunda, tıbbi tedavi ve bakımda öncelik hakkı tanınmalıdır.

- Hemşirelerin çalışma saatleri, kendilerinin ve hastaların yaşamını tehlikeye sokmayacak ve istirahat sürelerini güvence altına alacak şekilde değiştirilmelidir. Kesintisiz çalışma süreleri önemli ölçüde azaltılmalıdır.
- Hemşirelerin fiziki ve ruh sağlıklarını korumaya yönelik faaliyetlerde bulunulmalıdır.
- Hemşirelerin ve ailelerinin, sağlık ve yaşam haklarını güvence altına alacak ve bu konuda endişelerini ortadan kaldıracak tedbirler alınmalıdır.
- Hemşireler, gönüllülük esasına göre sağlık hizmeti vermeye devam etmeleri açısından teşvik edilmelidir.
- Hem ailesi hem de kendisi açısından önemli riskler taşıyan hemşirelerin çalışma şekilleri, işten ayrılmasına olanak tanıyacak şekilde düzenlenmelidir.
- Çalışanların, sağlık hizmeti vermeyi sürdürebilmelerinin güvence altına alınabilmesi için, gerektiğinde izin ve benzeri hakları kullanılmalıdır.
- Öneri ve eleştirilerin dikkate alınacağı katılımcı ve demokratik işyeri işleyişi, çalışmalarını daha kaliteli ve sürdürülebilir kılacaktır.

İnsanlar başkalarıyla ortak hareket ettiklerinde önemli ölçüde motive olurlar. Bu birlikteliği sağlamak için “biz” bilinci ile hareket edilmeli ve sağlık çalışanlarına “biz” - “birlikte başaracağız” mesajı verilmelidir.

Etik Kurul Onayı

Deneyisel ve insan örneği kullanılmadığından etik onay gerekmemiştir.

Teşekkür

Yazar Taner Bayraktaroğlu 2010-2014 yıllarında Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdür Yardımcılığı (Başhekim Yardımcılığı) görevini yapmıştır. Ayrıca, 2015 yılından itibaren Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Obezite ve Diyabet Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Diğer yazar Emine Fidan, ZBEÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Kronik Yara Tezli Yüksek Lisans ve Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Tezli Yüksek Lisans mezunudur. Ayrıca 2013 – 2020 yılları arası Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Hemşirelik Hizmetleri Müdürü olarak görev yapmıştır. Emine Fidan, 2020 yılından itibaren Obezite ve Diyabet Uygulama ve Araştırma Merkezinde Şube Müdür Yardımcılığı görevini yürütmektedir.

Yazarlar, pandemi sürecini yönetmede Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Çufalı'ya, Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Şenay Özdolap Çoban'a, Hemşirelik Hizmetleri Müdürü Vildan Kalkan Akyüz'e ve tüm hemşirelere, öğretim üyelerine, araştırma görevlilerine, akademik ve idari tüm çalışanlara teşekkür ederler.

Hakemlik

Yazı yayınlanması öncesi hakem değerlendirmeleri sürecinden geçmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarların bu yazı için çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansal Destek

Bu yazı için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yazarların Katkıları

Fikir: **Taner Bayraktaroğlu ve Emine Fidan (eşit)**, Kaynak araştırma ve yazım: **Taner Bayraktaroğlu ve Emine Fidan (eşit)**, Eleştirel yaklaşım ve Kaynaklar: **Taner Bayraktaroğlu ve Emine Fidan (eşit)**.

KAYNAKLAR

1. Hemşirelik Yönetmeliği. Resmî Gazete Tarihi: 08.03.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27515, (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100308-4.htm>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
2. Shaffer FA. (2019) "Overview and Summary: Past, Present, and Future: Nurses Address the Times of Our Lives" OJIN: The Online Journal of Issues in Nursing, 2019;24(2). doi:10.3912/OJIN.Vol24No02ManOS, (<http://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/ANAMarketplace/ANAPeriodicals/OJIN/TableofContents/Vol-24-2019/No2-May-2019/OS-Nurses-Address-the-Times-of-Our-Lives.html>, Erişim Tarihi: 10.05.2020).
3. Centers for Disease Control and Protection. Interim Guidance for Healthcare Facilities: Preparing for Community Transmission of COVID-19 in the United States. Published 29th Feb, 2020, (<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/guidance-hcf.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2020).
4. T.C. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) REHBERİ, Bilim Kurulu Çalışması, 14 Nisan 2020. (https://COVID19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf?type=file, Erişim Tarihi: 08.05.2020).
5. Türk Hemşireler Derneği, COVID-19 Hemşire Eğitim Rehberi ve Bakım Algoritmaları, 17 Nisan 2020, (<http://www.thder.org.tr/uploads/files/thd-COVID-2020-2.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2020).
6. Jackson D, Bradbury-Jones C, Baptiste D, et al. Life in the pandemic: Some reflections on nursing in the context of COVID-19. J Clin Nurs. 2020;29(13-14):2041-2043.
7. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. Koronavirüs Bilgilendirme/ Eğitim Toplantıları, COVID-19 Eylem Planı (<https://hastane.beun.edu.tr/haberler/koronavirus-bilgilendirme-egitim-toplantilari-merkezimizde-yapilmistir.html> ve <http://cdn3.beun.edu.tr/hastane/85b51c0f66c313d4d5ef7f75a4d20cae/COVID19-eylem-planı-29-subat-2020.pdf>, 12.05.2020).
8. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. COVID-19 olası/şüpheli vakaların, tanı, tedavi ve takip sürecinde görev alan sağlık çalışanlarının mutlaka uyması gereken önlemler, (<https://hastane.beun.edu.tr/duyurular/COVID19-alinmasi-gereken-onlemler-algoritmasi.html>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
9. Sağlık Bakanlığı. Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), (<https://COVID19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
10. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. Bir Hastada COVID-19 Varlığından Şüphelenilmesi Durumunda Uygulanacak Algoritma ve Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanımı. (<https://hastane.beun.edu.tr/duyurular/birhastadaCOVID19varligindansupheedilmesidurumundauygulanacakalgoritmavekisiskoruyucuekipmankullanimi.html>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
11. Birol L. Hemşirelik Süreci. Genişletilmiş 5. Baskı, İzmir, Etki Matbaacılık Yayıncılık Ltd, 2002;92-152.
12. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. COVID-19 Ünitelerine giriş çıkışlarda uyulması gereken kurallar. (<https://hastane.beun.edu.tr/duyurular/imgsrchttpscdn3.beun.edu.tr/hastane5d40f6f3b5454c2b0bdb938dc0b218e8unlemy.pngwidth20pxheight20pximgCOVID19unitelerinegiris cikislar dauyulmasigerekenkurallar..html>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
13. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. COVID-19 olası / kesin vakaların izleminde refakatçiler için alınacak önlemler. (<https://hastane.beun.edu.tr/duyurular/COVID19-olasi--kesin-vakaların-izleminde-refakatçiler-icin-alinacak-onlemler.html>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
14. COVID-19 Hastalarında Taburculuk ve İzolasyon Kuralları, <https://COVID19bilgi.saglik.gov.tr/depo/algoritmalar/COVID19-IzolasyonunSonlandirilmesi-10042020.pdf>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
15. Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2011), T.C. Resmi Gazete, 27910, 19 Nisan 2011, (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110419-5.htm>, Erişim Tarihi: 07.05.2020).
16. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi. Çocuk Ve Erişkinler İçin COVID-19 Önlemleri, (<https://hastane.beun.edu.tr/duyurular/imgsrchttpscdn3.beun.edu.tr/hastane5d40f6f3b5454c2b0bdb938dc0b218e8unlemy.pngwidth20pxheight20pximgcocukveeriskinlericinCOVID19onlemleri.html>, Erişim Tarihi:12.05.2020).
17. Karadeniz Çakmak G, Cömert M. Sars-CoV-2 (COVID-19) gerçeği ve Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı pandemi sürecinde güncel cerrahi yaklaşım önerileri. Med J West Black Sea. 2020;4(1):1-6.
18. Olgun, N. (2019). Multidisipliner ekip içinde hemşirenin rolü / The role of a nurse in a multidisciplinary team. Maltepe Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Kongresi. s.1619. (<http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/3486#sthash.8kZ2vdXp.dpbs>, Erişim Tarihi:12.05.2020).